

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ELEŞTİREL DÜŞÜNME VE ÖĞRETİMİ: TÜM BOYUT VE ÖGELERİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ CRITICAL THINKING AND ITS TEACHING: A CONCEPTUAL OVERVIEW OF ALL DIMENSIONS AND ELEMENTS

Etem YEŞİLYURT*

Öz

Eylemlerimizin yönünü ve şeklini belirleyen düşünme, insanları diğer canlılardan ayıran temel özellikler arasında yer almakta ve yaşantımızı etkilemektedir. Birçok çeşidi olan düşünme, insan yaşamı için gerekli olan temel becerilerden biridir. Alanyazında farklı sayıda ve türde düşünme becerileri yer almaktadır. Kabul gören ve ön plana çıkan düşünme becerilerinden biri de eleştirel düşünmedir. Nitel araştırma yaklaşımı ve doküman incelemesi yöntemiyle yürütülen bu çalışma, kavramsal bir bakış açısıyla eleştirel düşünmeyi ve eleştirel düşünme öğretimini tüm boyutlarıyla ve öğeleriyle açıklamak amacıyla yapılmıştır. Çalışma içerisinde öncelikle eleştirel düşünmenin ne olduğu, temel özellikleri ile eleştirel düşünen bireylerin ve öğrencilerin özellikleri ele alınmıştır. Eleştirel düşünme eğilimi, boyutları ve stratejileri açıklanmış; eleştirel düşünme öğretimine uygun model ve yöntemlere yer verilmiştir. Çalışma kapsamında eleştirel düşünme öğretiminde öğretmenin rolü ve eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörler de açıklanmıştır. Bu çalışmada, eleştirel düşünmenin tüm boyut ve öğeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve konuya bir bakış açısı kazandırılmıştır. Eleştirel düşünmeyle ilgili alanyazında yer alan ve ulaşılan kavram ve bilgileri "öğretmen el kitabı" mahiyetinde ve bir çalışma içerisinde sunması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bundan dolayı çalışmanın alanyazına, öğretmen eğitime ve konuyla ilgili yapılması muhtemel çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşünme, Eleştirel Düşünme, Öğretim, Eleştirel Düşünme ve Öğretim.

Abstract

Thinking, which determines the direction and form of our actions, is among the basic features that distinguish humans from other living things and affects our lives. Thinking having many types, is one of the basic skills necessary for human life. There are different numbers and types of thinking skills in the literature. One of the accepted and prominent thinking skills is critical thinking. This study, conducted with a qualitative research approach and document analysis method, was conducted to explain critical thinking and teaching with all its dimensions and elements from a conceptual perspective. In the study, firstly, what critical thinking is, its basic features and the characteristics of individuals and students who think critically are discussed. Critical thinking disposition, dimensions and strategies were explained and models and methods suitable for critical thinking teaching were included. The role of the teacher in teaching critical thinking and the factors that prevent critical thinking are also explained in the scope of the study. All dimensions and components of critical thinking were examined in detail and a general perspective was tried to be given to the subject in this study. The presentation of the concepts and information obtained and included in the literature on critical thinking in the form of a "teacher's handbook" and in a study reveals the originality of the study. In this respect, it is hoped that the study will contribute to the literature, teacher training and possible studies on the subject.

Keywords: Thinking, Critical Thinking, Teaching, Critical Thinking and Teaching.

*Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7340-7536, etemyesilyurt@akdeniz.edu.tr

1. GİRİŞ

Düşünme, insanları diğer canlılardan ayıran temel becerilerden biridir. Eylemlerimizin yönünü ve şeklini belirleyen düşünme bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve yaşantımıza etki etmektedir. Düşünme bir işi, eylemi, olayı, davranışı yapmadan önce, yaparken veya yaptıktan sonra kısaca her durum ve zamanda kendini göstermektedir. Düşünülmeden yapılan bir eylem insanı tesadüfi olarak çok az zaman olumlu etkilerken düşünülerek yapılan bir eylem ise genellikle insanı, yüksek düzeyde ve daha fazla olumlu etkilemektedir. Bu bağlamda bir insanın yaşaması için su, yiyecek, dinlenme, barınma gibi fizyolojik ihtiyaçların karşılanması nasıl ki zorunluysa düşünme de bilişsel süreç ve işlemlerin aktifliği hatta insan yaşamı için temel bir ihtiyaçtır. İnsan yaşamının önemli bir olgusu olan düşünme, geleneksel eğitim anlayışı veya yaklaşımlarına göre bir ders vermeye gerek görülmeden öğrenme ve öğretme sürecinde insanda dolaylı bir şekilde gelişmekte olduğu kabul görmekteydi. Ancak başarı, zekâ, motivasyon, problem çözme, işbirliği gibi birçok değişkeni etkileyen veya bu değişkenlerden etkilenen ama aynı zamanda üst düzey temel bir beceri olan düşünmeye ilişkin yeni bir bakıma çağdaş anlayış bir beceri olan düşünmenin de diğer dersler gibi bir ders olarak öğretilir ve geliştirilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Alanyazında ön plana çıkan düşünme becerileri; yaratıcı, yansıtıcı ve eleştirel düşünmedir. Bu çalışmada eleştirel düşünme üzerinde durulmuştur.

1.1. Çalışmanın Önemi

Eleştirel düşünme konusunda alanyazında fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Eleştirel düşünme üzerine yapılan çalışmaların (Akbiyık & Seferoğlu, 2006; Can & Kaymakçı, 2015; Emir, 2012; Gürol Arslan ve diğ., 2010; Karadüz, 2010; Korkmaz, 2009; Küçük & Uzun, 2013; Özdemir, 2005; Semerci ve diğ., 2019; Semerci, 2016) genel olarak eleştirel düşünme becerisi, eleştirel düşünmeyi etkileyen faktörler, eleştirel düşünme eğilimleri ile başta akademik başarı, dil becerileri, problem çözme olmak üzere eleştirel düşünmenin çeşitli değişkenlerle ilişkisi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Alanyazında niceliksel olarak fazla sayıda çalışma yer almasına rağmen bu çalışmaların genel olarak eleştirel düşünmenin bir veya birkaç boyut veya ögesiyle ilgili yani sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili kitap veya kitap bölümü de bulunmaktadır (Akpınar, 2012; Doğanay, 2012; Duman, 2011; Sönmez, 2008; Sünbül, 2011; Şahinel, 2007a; 2007b) ve lisansüstü tezler de (Kaya, 1997; Kökdemir, 2003; Şahinel, 2001). Fakat eleştirel düşünmeyi tanımlayıp eleştirel düşünmenin temel özelliklerini, eleştirel düşünme eğilimlerini, boyutlarını, stratejilerini, modellerini, yöntemlerini, öğretmenin rolünü ve eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörleri öğretmen el kılavuzu mahiyetinde, kapsayıcı şekilde ve bir bütün olarak ele alan herhangi çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymakta ve alanyazına katkı sunması umulmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, kavramsal bir bakış açısıyla eleştirel düşünmeyi ve öğretimini tüm boyutlarıyla ve öğeleriyle açıklamak amacıyla yapılmıştır. Bu genel amaç ışığında aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır?

- ✓ Eleştirel düşünme nedir?
- ✓ Eleştirel düşünmenin temel özellikleri nelerdir?
- ✓ Eleştirel düşünme eğilimi nedir?
- ✓ Eleştirel düşünme boyutları nelerdir?
- ✓ Eleştirel düşünme stratejileri nelerdir?
- ✓ Eleştirel düşünme öğretimine uygun modeller nelerdir?
- ✓ Eleştirel düşünme öğretimine uygun yöntemler nelerdir?
- ✓ Eleştirel düşünme öğretiminde öğretmenin rolü nedir?
- ✓ Eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörler nelerdir?

2. YÖNTEM

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı içerisinde yer alan doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Doküman incelemesi kısaca, bir araştırma verilerinin elektronik veya basılı materyallerinin sorgulanması, incelenmesi ve değerlendirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Bowen, 2009). Genel alanyazın taraması süreçlerini de içeren doküman incelemesi hem araştırmanın amacının yapılmasında yararlanılan yöntem hem de yöntemin uygulanması için kullanılan araç anlamındaki veri toplama tekniği olarak ele alınmaktadır (Özkan, 2019). Doküman incelemesi yöntemi, çalışma kapsamında ele alınan

konunun başlıklarına öncelik veren veya odaklanana derleme çalışmasına (Aydoğdu, Karamustafaoğlu & Bülbül, 2017) öncülük etmekte ve Herdman'a (2006) göre alanyazında yer alan çalışmaların fikir ve yaklaşımların özetlenmesine veya bu çalışmalar ışığında araştırmancının amacına uygun sentez oluşturulmasına fırsat tanımaktadır. Bu çalışma kavramsal bir bakış açısıyla eleştirel düşünme ve öğretimi tüm boyut ve öğeleriyle bir bütün olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

3. ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Eleştirel sözcüğünün İngilizce karşılığı "critical" sözcüğü değerlendirme, ayırt etme, yargılama anlamlarını ifade eden Yunanca "critic" veya "kritike" sözcüklerinden türetilmiş oradan da Latince'ye "criticus" şeklinde geçmiş ve bu yolla diğer dillere yayılmıştır. Eleştirme, bir şeyi kötü veya iyi yönleriyle değerlendirme anlamını taşımakta ve eleştirel düşünme kavramı Sokrates'e kadar dayanmaktadır. Eleştirel düşünme kavramı önceleri, felsefe aracılığıyla davranışlara rehberlik etmeyi amaçlayan mantıklı düşünme şeklinde anlaşılmaktaydı. Süreç içerisinde olayların doğru bir şekilde tanımlanması olarak ele alınan eleştirel düşünme günümüzde kapsamlı bir şekilde tanımlanmaya ve ele alınmaya başlanmıştır (Kaya, 1997). Doğum sonrasında kazanılan bir beceri olan eleştirel düşünme, olumsuz nitelikte yargılayıcı değerlendirme olan "tenkit" kavramının karşılığı değildir (Akpınar, 2012). Eleştirel düşünmenin, olguların veya olayların genellikle olumsuz yönlerine bakarak tenkit etmek gibi davranışları içeren bir beceri olmayıp daha çok olguların ve olayların açıklanmasında kanıt temelli bir bakış açısının yapıcı bir şekilde ifade edilmesi olduğu belirtilebilir (Kurt & Kürüm, 2010).

Eleştirel düşünme alanında 1960 yılı öncesine kadar J. Dewey, K. Duncker, E. Dimnet, H. Hazlitt, J. Jastrow, V. Noll, J. Rossman, E. Thorndike, J. Piaget, G. Wallas, J. Wertheimer gibi bilim insanlarının büyük katkıları vardır. Entelektüel bakış açısıyla ilk kez 1970'li yıllarda Perry tarafından ele alınan eleştirel düşünme, 1980'li yıllardan sonra davranışçı ve bilişsel kuramların da konuya farklı yönlerden bakmalarının da etkisiyle farklı tanımları yapılmaya başlanmıştır (Dutoğlu & Tuncel, 2016). Bu tarihten sonra eleştirel düşünme kavramı daha kapsamlı şekilde tanımlanmaya çalışılsa da günümüzde eleştirel düşünme pek çok araştırmacı ve uygulamacı tarafından tartışmalı, karmaşık ve araştırılması zor bir düşünme becerisi olarak görülmektedir (Abrami ve diğ., 2008; Akt: Alkın-Şahin & Tunca, 2015). Dolayısıyla konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ortaya çıkan önemli sorunlardan biri, eleştirel düşünmenin ne olduğuna ilişkin araştırmacıların uzlaştığı bir tanım olmaması ve farklı tanımların bu kavramın anlaşılmasını zorlaştırmasıdır (Hendricks, 2010; Akt: Semerci ve diğ., 2019). Yapılan tanımların farklı olmasında disiplinlerin ve araştırmacıların kendi ilgi ve çalışma alanlarını merkeze alarak veya ön plana çıkararak eleştirel düşünmeyi tanımlaması etkili olmaktadır.

Alanyazında usa vurma, problem çözme, karar verme, informal mantık, yaratıcı düşünme ve basit biçimde düşünme gibi kavramlar eleştirel düşünmeyle eş anlamda kullanılmasına rağmen bu kavramları uzamanlar farklı şekillerde tanımlamaktadır. Burada yer alan bu kavramların neredeyse tamamı zihinsel işlemler ve düşünmeyle ilişkilidir. Ancak özellikle eleştirel düşünme bu kavramlardan farklı biçimde ele alınmakta ve tanımlanmaktadır (Şahinel, 2007a).

Literatürde, eleştirel düşünmenin, bilgiye ve gözleme dayanarak sonuçlara erişme; öğrencilerin bildiklerini bir konuya uygulayarak düşünme becerilerini değerlendirip davranışlarını değiştirmeleri; argümanların, inançların ve bilgi iddialarının bir değeri, bilginin doğruluk ve kesinliğinin değerlendirilmesi; düşünce üretme ve onu örgütleme, olguları analiz etme, görüşleri savunma, çıkarımlarda bulunma, karşılaştırmalar yapma, problem çözme yeteneği, tartışmaları değerlendirme; olguları analiz etme, görüşleri savunma, düşünce üretme ve onu örgütleme, karşılaştırmalar yapma, tartışmaları değerlendirme, problem çözme yeteneği, çıkarımlarda bulunma gibi farklı tanımları yer almaktadır. Bu tanımlar dikkate alındığında eleştirel düşünmenin üst düzeyde bilişsel becerileri gerektiren kapsamlı ve karmaşık bir süreç olduğu; bilgiyi etkili bir şekilde elde etme, değerlendirme, kullanma ve karşılaştırma yetenek ve eğilimi vurgulanmaktadır (Beyer, 1987; Chance, 1986; Norris, 1985; Paul, 1991; Akt: Aybek & Çelik, 2007; Şahinel, 2001). Konuyla ilgili alan yazında önemli bir yere sahip olan Ennis'in 1962 yılında yayımladığı "Eleştirel Düşünme Kavramı" adlı makalesi, eğitimde eleştirel düşünme kavramının miladı olarak kabul edilmektedir. Ennis, bir beceri olarak ele aldığı eleştirel düşünmeyi "durumlar ya da sorunlar hakkında doğru değerlendirmeler yapmak" (Thayer, 1998; Akt: Vural & Kutlu, 2005) veya "İnanılması ya da yapılması gereken konusunda bir karara yönelmiş akılcı ve tepkisel düşünme" olarak tanımlamaktadır (Boisvert, 1999; Akt: Şenşekerçi & Bilgin, 2008). Görüldüğü üzere eleştirel düşünmenin tanımında bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu durumda eleştirel düşünmeyi geniş bir perspektiften ele almak ve tanımlamak daha uygun gibidir. Bu bağlamda geniş anlamıyla eleştirel düşünme bireylerin amaçlı bir şekilde ve

kontrolleri altında yaptıkları, kalıpların ve alışılmış tekrarın engellendiği; varsayımların, önyargıların ve bilginin denendiği, yargılandığı, değerlendirildiği ve farklı anlamlarının, yönlerinin, sonuçlarının ve açılımlarının tartışıldığı; fikir veya düşüncelerin analiz edilerek değerlendirildiği; mantık, karşılaştırma ve akıl yürütmenin kullanıldığı ve sonucunda belirli kuramlara, davranışlara veya fikirlere ulaşıldığı düşünme becerisidir, biçimdir (Gürkaynak, Üstel & Gülgöz, 2003).

4. ELEŞTİRELE DÜŞÜNMENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Eleştirel düşünme sadece olgu, bulgu, olayların eleştirilmesi, yanlışlarının bulunması, yanlışlamaların yapılması anlamlarına gelmediği veya olumsuz yönde yargılayıcı değerlendirme olan "tenkit" kavramının karşısının da olmadığı, bunların farklı boyutlarının da olabileceğinin farkında olunması şeklinde ele alınmalıdır. Bir bakıma eleştirel düşünme bardağın boş ve dolu taraflarını birlikte görme sanatıdır. Eleştirel düşünmeden kasıt; okunan, söylenen veya bulunan bilgilere ilişkin mutlak bir sonuç çıkarmak yerine alternatif açıklamaların da olabileceğini göz önüne almaktır. Değerlendirici olma özelliğiyle diğer düşünme becerilerinden ayrılan eleştirel düşünme ve süreci, inançlara ve davranışlara kabul edilebilir nesnel bir ölçüt getirmesiyle izah edilebilir (Akçınar, 2012; Kalaycı, 2001; Kökdemir, 2003). Alan yazında yer alan tanım ve açıklamaları dikkate alan McKnown'a (1997) göre eleştirel düşünmenin temel özellikleri şöyle sıralanabilir. Eleştirel düşünme;

- ✓ Akıl yürütme-muhakeme temellidir: Eleştirel düşünme sürecinde ulaşılan çıkarımların geçerli, güvenilir ve uygun kanıtlara dayalı olması gerekmektedir.
- ✓ Derinlemesine düşünmeyi gerektirir: Bir konuda bir düşünceyi geliştirmek, kendisinin veya başkasının düşünceleri bilinçli olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir.
- ✓ Odaklanmayı gerektirir: Düşünmeyi gerektiren bu amaç; bireyin neye inandığıyla veya ne yaptığıyla ilgili en iyi kararı vermektir, süreç içerisinde dikkati bir noktada toplamaktır.

Bu bağlamda eleştirel düşünme ile sıradan (bir bakıma geleneksel) düşünme arasında fark vardır. Lipman (1988) sıradan ve eleştirel düşünme arasında farkları Tablo 1'de yer aldığı şekliye sırlamaktadır.

Tablo 1: Karşılaştırılmalı Olarak Eleştirel ve Sıradan Düşünme

<i>Sıradan Düşünme</i>	<i>Eleştirel Düşünme/Akıl Yürütme</i>
Varsayma	Hipotez kurma
Tercih etme	Değerlendirme
Kavramları ilişkilendirme	İlkeleri kavrama
İnanma	Farz etme (varsayma)
Sonuç (anlam) çıkarma	Mantıksal sonuç çıkarma
Gruplama	Sınıflama (kategorileendirme)
Tahmin etme	Yordama (öngörme, kestirme)
Ölçüt belirlemeden karar verme	Ölçüt belirleyerek karar verme
Neden-sebep göstermeksizin fikir sunma	Neden-sebep göstererek fikir sunma
İlişkileri belirtme	Diğer seçenekler arasında ilişkileri belirtme

Öte yandan eleştirel düşünme; yaratıcı, yansıtıcı, bilimsel ve analitik düşünme gibi diğer düşünme biçimleri ile karıştırılabilir. Yaratıcı düşünme; özgün fikir, ürün, sonuç ve yenilikçilik kavramları etrafında şekillenmektedir (Yeşilyurt, 2020). Yansıtıcı düşünme eğitim sorunları üzerinde mantıklı kararlar alma ve bu kararların sonuçlarını değerlendirme sürecine odaklanmaktadır (Taggart & Wilson, 1998; Akt: Ünver, 2007). Analitik düşünme ise bütünün anlamlı parçalarına (öğelerine, kısımlarına) ayrılması, bu parçaların birbiriyle ve materyalin bütünüyle olan ilişkisini belirlemeye çalışmaktadır (Akkuş Çakır & Senemoğlu, 2016). Bilimsel düşünme, eleştirel düşünmeyi de içermektedir. Dolayısıyla eleştirel düşünme diğer düşünme türlerinden genel olarak bilişsel stratejilerden ve becerilerden oluşan aynı zamanda bilginin ve bu bilgiyi işleyen düşünme işlem ve süreçlerinin değerlendirilmesini içeren, beceri ve bilgi bileşimi olmanın yanı sıra bir tutum olarak da karşımıza çıkan bir düşünme becerisidir.

Eleştirel düşünme becerisi aynı zamanda aşağıda yer alan zihinsel (bilişsel) işlemleri gerektirmektedir (Gürkaynak, Üstel & Gülgöz, 2003):

- ✓ Anlamak için okumak.
- ✓ Bilgideki eksiklikleri fark etmek.
- ✓ Karar verirken akılcı kıstaslar kullanmak.
- ✓ Verilerden ve bulgulardan çıkarımlar yapmak.
- ✓ Problem çözmede planlı yaklaşmak ve çeşitli stratejiler oluşturmak.
- ✓ Tanımların gerekliliğini görmek (terim ve sözcüklerin altlarında yatan anlamları açıklanmak, gerekirse somutlaştırmak).
- ✓ Sonuca götüren gerekçelerin gücünü değerlendirebilmek (değerlendirme yapıp eldeki savlar, gerekçeler vb. ile o sonuca ulaşıp ulaşılmayacağına karar vermek).
- ✓ Değişkenleri ayırt etmek ve denetlemek (problem çözüm sürecinde problemi meydana getiren çeşitli unsurları ve değişkenleri ayırt etmek, bunları denetlemek).

Eleştirel düşünceye sahip olan insanlar doğal bir şüphelidirler. Pasif değil genellikle aktiftirler, soru sorarlar ve analiz ederler. Anlayışlarını geliştirmek, doğrulamak ve anlamlandırmak için sürekli taktikleri, stratejileri uygularlar. Eleştirel düşünürler, bencil egoistlik bir dünya görüşüne sahip değillerdir. Onlar ilkeler bağlamında düşünür ve yaşarlar. Eleştirel düşünürler inandıklarına yani görüşlerine meydan okumaya gönüllüdürler (Duman, 2011). Eleştirel düşünen öğrencilerin de bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu doğrultuda eleştirel düşünen bir öğrencinin özellikleri şöyle sıralanabilir (Facione & Facione, 1996; Ferrett, 1997; Akt: Tümkaya & Aybek, 2008; Beyer, 1998):

- ✓ Meraklıdır, açık fikirlidir, alçak gönüllüdür.
- ✓ Geribildirim verir, başkalarını dikkatlice dinler.
- ✓ Düşüncelerin analizinde çeşitli ölçütler kullanır.
- ✓ Görüşlerini desteklemek için sürekli kanıt-neden arar.
- ✓ İfadeleri sürekli değerlendirir, kaynağın güvenilirliğini belirler.
- ✓ Farklı sayıtları ve görüşleri inceler ve onları olgularla karşılaştırır.
- ✓ Eleştirel düşünmenin hayat boyu devam eden süreç olduğunu bilir.
- ✓ Sürekli sorular sorar, araştırır, önemli fikir ve değişen gerçekleri ayırt eder.
- ✓ Belirsiz açıklamaları ve tartışmaları tanımlar, güçlü-geçerli yönlerini ayırt eder.
- ✓ İlgisiz ve doğru olmayan bilgileri, sebepleri kabul etmez, varsayımları analiz eder.
- ✓ Sorunlara yönelik yeni veya özgün çözümler bulmaya çalışır, net bakış açısına sahiptir.
- ✓ Ön yargısızdır, verileri toplayıp inceledikten sonra yargılara ulaşır, yargularında dürüsttür.

Kültürlere ve toplumlara göre değişkenlik gösteren toplumsal sorunlar göz önüne alındığında, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini kanıtlamak veya açıklamak için birçok neden ileri sürülebilir. Bu nedenler şöyle açıklanabilir (Şahinel 2007b):

- ✓ Eleştirel düşünme becerilerinin eğitim programlarında yer almaya başlaması.
- ✓ Bilgi, iletişim ve öğretim teknolojisinin kullanıma sunduğu bilgi çeşitliliği ve miktarı.
- ✓ Vatandaşların, politik süreçlere dolaylı veya doğrudan katılarak mantıklı, anlamlı karar vermesi.
- ✓ İnsan kaynaklarıyla ilgili ilan ve haberlerde günümüzün değişen ve karmaşık çalışma alanlarının açığa çıkması.
- ✓ Eleştirel düşünmeyi bilen ve "bütünü" gören çoğunluğun sağlıklı demokrasi için vazgeçilmez bir ön koşul olması.
- ✓ Hem öğretim programlarının geliştirilmesinde dikkate alınması hem de okulun temel misyonlarından biri olması.
- ✓ 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarında, özelde ise ikinci maddesinde eleştirel düşünen birey özelliklerine açık bir biçimde yer verilmesi.
- ✓ Eğitim sisteminin demokratikleştirilmesi, öğrencinin yeteneklerinin geliştirilmesini engellemeyen ve öğrenme şeklini sınırlamayan ve onların örtük güçlerinin meydana çıkmalarına imkân tanıyan zenginleştirilmiş öğrenme ve öğretme süreci.

5. ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMİ

Eleştirel düşünme bir beceri olarak kabul edilmektedir. Beceri ise TDK (2021a) tarafından "Kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği, maharet." şeklinde tanımlanmaktadır. Bireyin belli becerilere sahip olması, bu becerileri uygun durum, yer ve zamanda kullanacağı anlamını içermektedir. Alanyazında yer alan bazı araştırmalar gerekli eğilimlere sahip olmadıkları için öğrencilerin sahip oldukları düşünme becerilerini kullanmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Bu bakımdan bireyi iyi düşünebilen bir birey yapan onun sahip olduğu yeteneklerden veya

bilişsel becerilerden ziyade eleştirel düşünmeye olan eğilimidir (Seferoğlu & Akbıyık, 2006). Bu durumda eleştirel düşünme için gerekli olan faktörlerden bir de eğilimdir. TDK (2021b) eğilimi “Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelme, meyil, temayül.” şeklinde tanımlamaktadır. Facione, Facione ve Giancarlo (2000), eleştirel düşünme eğilimlerini meraklı (araştırmacı), sağduyulu (akla uygun), doğruyu (gerçeği) arama, akıl yürütmede kendinden emin, açık görüşlü (fikirli), analitik, sistemli (sistematik, düzenli) şeklinde sıralamaktadır. Öte yandan konuyla ilgili alanyazında yer alan araştırmalarında sıkça kullanılan California Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği kapsamında doğruyu arama, meraklılık, analitiklik, açık fikirlilik, kendine güven, sistematiklik ve olgunluk olarak yedi eğilim belirlenmiştir (Kökdemir, 2003).

Norris ve Ennis (1989; Akt: Vural & Kutlu, 2005) ile eleştirel düşünmenin yeteneklerden ve eğilimlerden oluştuğunu belirten Ennis (1985; Akt: Seferoğlu & Akbıyık, 2006) eleştirel düşünme eğilimlerini şu şekilde özetlemektedir:

- ✓ Bilgi edinmeye çalışır, kesinlik arar.
- ✓ Eleştirel düşünme becerilerini işe koşar.
- ✓ Sorunun karmaşıklığı ile düzenli bir tutumla ilgilenir.
- ✓ Alternatifleri, nedenleri, seçenekleri arar, orijinal düşünür.
- ✓ Güvenilir kaynakları kullanır, kullanılan kaynakları belirtir.
- ✓ İçinde bulunduğu durumu bütünüyle açıklar, göz önüne alır.
- ✓ Tez veya sorunun açık ifadesini arar, temel sorunu akılda tutar.
- ✓ Ana noktayla ilgili düşüncesini korur, ona bağlı kalmaya çalışır.
- ✓ Konunun izin verdiği ölçüde, mümkün olduğu kadar kesinlik arar.
- ✓ Karmaşık bir yapı sergileyen bütünün parçalarını düzenli bir şekilde ele alır.
- ✓ Bilginin düzeyine, sezgilere, davranışlara ve diğerlerinin düşüncelerine karşı duyarlıdır.
- ✓ Açık fikirlidir, diğerlerinin bakış açısına, duygusuna, kültür ve bilgi düzeyine duyarlı davranır.
- ✓ Kanıt ve nedenlerin yeterli olmadığı zaman ve durumlarda kararı erteler, yeterli olduğu zaman ve durumlarda ise karar almak için davranış sergiler.

6. ELEŞTİREL DÜŞÜNMENİN BOYUTLARI

Eleştirel düşünme için konu hakkında ön bilgi, eleştirel düşünmenin standartlarına ilişkin işlevsel bilgi, temel eleştirel kavramlar bilgisi, eleştirel düşünme konusunda yararlı uygulamalar ve olumlu zihin alışkanlıkları eleştirel düşünme sürecinin işletilmesi için sağlanması gereken koşulları ifade etmektedir. Bu koşulların sağlanması durumunda eleştirel düşünmenin tüm boyutları daha işlevsel bir özellik kazanmaktadır. Eleştirel düşünmenin boyutlarıyla ilgili farklı sınıflamalar yer almaktadır. Ancak konu hakkındaki alanyazına bakıldığında, eleştirel düşünmenin çeşitli boyutları olduğu görülmektedir. Bu boyutlar; beceriler, tutumlar ve işlemler olarak sınıflandırılabilir (Doğanay, 2012).

6.1 Beceriler Boyutu

Eleştirel düşünme becerilerinin sınıflanmasında çeşitli yaklaşımlar vardır. Halpern (2014) eleştirel düşünmeyi temel olarak düşünme becerilerini; eleştirel düşünmenin belirleyici özelliklerini sonuç çıkarma, analiz etme, denenceleri sınama, olasılıkları görme, karar verme, sorun çözme ve yaratıcı düşünme olarak belirtmektedir. Genel kabul görme şekliyle eleştirel düşünmenin özünü analiz etme, öz düzenleme, yorum yapma, açıklama, değerlendirme ve çıkarımda bulunma gibi bilişsel beceriler oluşturmakta ve bunların özellikleri özet olarak aşağıda yer almaktadır (Facione, 1990; Akt: Yıldırım Ankaralıgil, 2009; Facione 1998; Akt: Türnüklü & Yeşildere, 2005):

Analiz etme: Durumlar, sorunlar, görüşler, tanımlamalar, yargılar, inançlar, deneyimler, mantıklı düşünceler, bilgi ve görüşleri belirtmek için planlanan diğer türde temsiller arasındaki gerçek ilişkileri tanımlar. Düşünceleri inceleme, görüşleri iddiaları ortaya çıkarma ve çözümleme, analiz becerisinin alt becerilerini oluşturmaktadır.

Yorum yapma: Çeşitli deneyimlerin, durumların, olayların, verilerin, yargıların, eğilimlerin, kuralların, inançların, prosedür kriterlerin önemini veya anlamını ifade etmek ve anlamaktır.

Öz (kendini) düzenleme: Bir kişinin bilişsel etkinliklerini, bu etkinliklerde kullanılan bileşenleri bilinçli bir şekilde denetlemesi, sonuçlara ulaşması ve ulaşılan bu sonuçlara göre durumun bilinçli olarak organize etmesidir. Öz denetim ve kendini sorgulama, öz düzenlemenin alt becerileridir.

Çıkarımda bulunma: Mantıksal sonuçlar oluşturmak için gerekli olan hipotezleri ve tahminleri biçimlendirmek, bileşenleri elde etmek ve tanımlamak; konuyla ilgili bilgiyi göz önünde bulundurmamak ve durumlardan, verilerden, genel ilkelerden, kanıtlardan, inançlardan, yargılardan, fikirlerden, tanımlardan,

kavramlardan, sorulardan veya temsillerin diğer formlarından hareketle sonuca varmadır. Alternatifleri kestirme, kanıtları sorgulama ve sonuçlar çıkarma, çıkarımda bulunma bileşeninin alt becerilerini oluşturmaktadır.

Açıklama: Kişinin sonuçların üzerine temellendirildiği, kanıta dayalı, metodolojik, kavramsal ve bağlamsal yapılarla akıl yürütmesi ve mantıksal muhakemesinin sonuçlarını belirlemedir. Prosedürleri doğrulama, sonuçları belirleme, görüşleri sunma açıklama bileşeninin alt becerileri arasındadır.

Değerlendirme: İfadelerin veya diğer temsillerin (bir kişinin algıları, deneyimleri, durumu, inanç ve fikirlerinin) güvenilirliğini değerlendirmedir.

6.2. Tutumlar Boyutu

Eleştirel düşünmenin diğer bir boyutu da becerilerin uygulanmasını kolaylaştıran tutumlardır. Enis (1991; Akt: Doğanay, 2012) eleştirel düşünmeyle ilgili tutumları aşağıdaki şekilde belirtmiştir.

- ✓ Neden arama.
- ✓ İyi bilgileneceğe çalışma.
- ✓ Bütünü göz önüne alma.
- ✓ Ana noktaya bağlı kalma.
- ✓ Bir tez ya da soruna açıklık arama.
- ✓ Konu izin verdiği ölçüde kesinlik arama.
- ✓ Temel ya da orijinal konuyu akılda tutma.
- ✓ Eleştirel düşünme becerilerini kullanabilme.
- ✓ Kanıt ve nedenler yeterli olduğunda görüş bildirme.
- ✓ Başkalarının bilgi düzeyi ve duygularına karşı duyarlı olma.
- ✓ Bilgilenecekte güvenilir kaynaklar kullanma ve onları söyleme.
- ✓ Karmaşık bir bütünü parçalarını sıralı ve düzenli bir şekilde ele alma.
- ✓ Açık fikirli olma;
  - Katılmayan düşüncelere neden gösterme.
  - Kendi dışında başkalarının görüş açılarından da bakabilme.
  - Durumları açıklığa kavuşturmak için çeşitli tür ve düzeylerde sorular sorma.

6.3. İşlemler Boyutu

Bazı eğitimciler eleştirel düşünme sürecini birbiriyle ilişkili bir işlemler bütünü olarak görmektedir. Örneğin Paul ve Elder'e (2001; Akt: Doğanay, 2012) göre eleştirel akıl yürütmenin öğeleri ya da adımlarını şu şekilde belirtmek olasıdır:

- ✓ *Düşünmenin amacını belirleme:* Temel amacım nedir?
- ✓ *Yanıtlanacak anahtar soruları belirleme:* Yanıtlamaya çalıştığım anahtar sorular nelerdir?
- ✓ *Gerekli bilgileri belirleme:* Soruları yanıtlamak için hangi bilgilere gereksinim var?
- ✓ *Temel kavramları belirleme:* Sorudaki en temel kavram nedir?
- ✓ *Akl yürütmede kullanılan sayıtları belirleme:* Akıl yürütmede hangi sayıtları kullanıyorum?
- ✓ *Soruna ilişkin görüş açısını belirleme:* Konu ile ilgili görüş açısı nedir?
- ✓ *Temel çıkarımları ya da sonuçları belirleme:* En temel çıkarımı ya da sonuç nedir?
- ✓ *Akl yürütmenin doğurgularını belirleme:* Eğer doğru ise akıl yürütmenin doğurguları nelerdir?

7. ELEŞTİREL DÜŞÜNME STRATEJİLERİ

Eleştirel düşünme stratejileri üç ana gruba ayrılmaktadır. Bu üç strateji ve özellikleri şöyle açıklanabilir (Onosko 1988; Fisher 1990; Paul ve diğ., 1990; Akt: Sönmez, 2008):

Duyuşsal stratejiler: Bu stratejiler bağımsız düşünmeyi ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Düşüncenin dayandığı sayıtları fark etmeli, duygu ve düşünce arasındaki ilişkiyi anlamalı, hoşgörülü olmalı, çabuk karar vermemelidir. Kişi olabildiğince tarafsız yani objektif olmalı ve kendine güvenmelidir.

Bilişsel stratejiler-makro yetenekler: Düşüncenin oluşmasını sağlayan farklı temel beceriler örgütlenmeli, onun arka alanı geniş olarak ele alınmalıdır. Yani genellemeleri belirleme, benzer durumlarla karşılaştırma, sorunu açık hale getirme, değerlendirme için ölçüt geliştirme, analiz etme ve çözüm üretme, sorgulama, çeşitli mantıklar kullanma ve disiplinler arası ilişki kurmadır.

Bilişsel stratejiler-mikro beceriler: Geneli veya bütünü göz ardı etmeden öğeleri belirleme, ifadeyi bütün içerisinde anlamlandırma becerilerini vurgulamaktadır. Yani olabildiğince kusursuz düşünme,

gerçeği idealinden ayırma, önemli benzerlik ve farklılıkları dikkate alma, sayıtları irdeleme, akıllı çıkarımlarda kestirimlerde ve yorumlarda bulunma, verileri değerlendirme, çelişkileri fark etme, doğurguları ve sonuçları saptamadır.

Örneğin konu demokrasi olsun. Kişi önce konuyla ilgili önyargılarından arınarak konuya tarafsız bakabilmelidir. Sonra bu düşünceyi bir SWOT analizi mantığıyla çok boyutlu ele almalıdır. Son olarak bu düşüncenin öğelerini incelemeli, öğeler arasındaki tutarlık ve tutarsızlıkları gerekçelerle sunmalıdır. Tüm bu etkinlikler sonunda ortaya çıkan duruma eleştirel düşünme denebilir.

8. ELEŞTİREL DÜŞÜNME ÖĞRETİMİNDE MODELLER

Eleştirel düşünme becerilerinin, eğitim sistemi içinde geliştirilmesinin önemi üzerine eğitimciler fikir birliği içinde iken bu becerilerin nasıl öğretileceği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Eleştirel düşünmeyi geliştirmek amacıyla yapılan tartışmalar ve yürütülen programlar dikkate alındığında konuya entegre etme yaklaşımı, konu tabanlı eğitim yaklaşımı, genel yaklaşım (beceri temelli yaklaşım) ve karma yaklaşım adı altında dört temel yaklaşımdan söz etmektedir (Sünbül, 2011; Vural & Kutlu, 2005). Ancak bunların yanı sıra aşamalı yaklaşım modeli ile düşünmenin boyutları modeli de alanyazında yer almaktadır.

8.1. Konu Tabanlı Öğretim Modeli

McPeck (1981) ve Glaser'ın (1984) savundukları bu yaklaşım öğretim programlarında (derslerde) eleştirel düşünme ile ilgili ders içeriğinin birlikte yani eleştirel düşünmenin kural ve ilkelerini, ders içerikleriyle paralel şekilde öğrencilere öğretilmesini öngörmektedir (Sünbül, 2011). Düşünmenin tüm boyutları (çeşitleri) önemli olduğu için eleştirel düşünmenin ayrı bir ders olarak beceri temelli verilmesi yararlı veya işlevsel değildir. Öğrencilerin eleştirel düşünme olarak yetişmelerini sağlamak için, örnek eleştirel düşünme standartlarının, öğelerinin, eleştirel düşünme becerilerinin ve zihin özelliklerinin konu alanları veya belirli disiplinler içinde işlenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşıma göre eleştirel düşünmenin ders öğretim programları içerisinde yayılarak öğretilmesi fikri ortaya çıkmaktadır (McPeck, 1981; Paul, 1991; Akt: Ayberk, 2007). Bu model bazı kaynaklarda kaynaştırma modeli olarak da adlandırılmaktadır. Modele göre, eleştirel düşünme özel bir öğretim konusu veya programı olarak değil, okullarda okutulan bütün ders konularının içine yayılmış ve zamanla ilerleyen kaynaşık bir öğrenme süreci şeklinde uygulanmaktadır. Öğrencinin öğrenme senaryosunun baş aktörü sayılması ve kendi bilgisinin kurucusu olması, dolayısıyla da onun katılımının hedeflere ulaşmak açısından bağlayıcı nitelik taşıması modelin görece zorluğunu ortaya koymaktadır (Fourez, 2002; Akt: Şenşekerci & Bilgin, 2008).

Eleştirel düşünmenin bileşen ve ölçütleri dikkate alınarak, öğretim programlarıyla ya da öğretim programlarının içinde eleştirel düşünme öğretilir (İşlekeller Bozca, Emir & Leana Taşçılar, 2017). Eleştirel düşünme becerileri bir öğretim programının hedef, içerik, öğrenme ve öğretme süreci ile ölçme ve değerlendirme olan dört temel öğesi içinde yer almalıdır. Öğretim programında "Eleştirel düşünebilme" hedefi yer almalı ve bu hedefi (kazanımı) kazandıracak içerik sunulmalıdır. Öğrenme ve öğretme süreci eleştirel düşünme becerilerini temel alan yaklaşımı, modeli, stratejiyi yöntemi, öğrenme yaşantılarını, çeşitli etkinlikleri barındıran bir yapıda örgütlenmelidir. Ölçme ve değerlendirme öğrencilerin aktif bir şekilde öğretmenini, arkadaşlarını, dersi, uygulanan öğretim programını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesine imkân tanınmalıdır (Emir, 2012).

8.2. Konuya Entegre Etme Öğretim Modeli

İçerik temelli eleştirel düşünme öğretimi olarak da adlandırılmaktadır. Konu tabanlı öğrenme yaklaşımına benzemekle birlikte, içerik birimi ve eleştirel düşünme ilke ve kurallarını bütünleştirmeyi önermektedir. Bu modele göre eleştirel düşünme becerilerini alandan bağımsız bir şekilde öğretmek yerine, konu alanı ile bütünleştirilmiş bir şekilde öğretmek daha anlamlıdır. Eleştirel düşünme üzerinde çalışmalar yapan pek çok eğitimci, eleştirel düşünmenin konuya entegre etme yaklaşımı ile öğretilmesi gerektiğini savunmaktadır (Sünbül, 2011). Eleştirel düşünmenin konu alanı öğretimiyle nasıl bütünleştirileceği noktasında sekiz öğeden oluşan bir model önerilmektedir. Bu öğelerin özellikleri şöyle sıralanabilir (Paul & Erder 2001; Paul, 1995; Swartz & Parks, 1994; Wright, 2002; Akt. Doğanay, 2012):

Amaç: Düşünme ve öğrenmenin bir amacı vardır. Eleştirel düşünmede temel amaç, bir sorun ya da konu hakkında bir yargıya varmaktır.

Anahtar sorular: Öğrenme ve düşünmeye kılavuzluk yapan soruların öğrenme ve düşünme sürecinde anahtar rolü bulunmaktadır. Eleştirel düşünen bireyler duyduklarını, gördüklerini, okuduklarını sorgulayarak analiz etmeye ve onları önceki bildikleriyle karşılaştırmaya çalışır.

Bilgi: Günümüzde hızla çoğalan ve çoğalırken de değişime uğrayan bilginin eleştirel düşünmeye odaklanmış bir öğrenme sürecinde sorgulanması büyük önem taşımaktadır. Burada hem bilginin kendi mahiyeti hem de kaynağı sorgulanmak durumundadır. Bu sorgulama hem kendi deneyimizle elde ettiğimiz bilgileri hem de başka otoritelerce elde edilen bilgileri kapsamalıdır.

Kavramlar: Tüm konu alanları bilgisi kavramları içerir. O konu alanını anlamak ve onu kullanarak düşünmek için kavramları iyi anlamak gerekir. Herhangi bir bilgide geçen temel kavramları bilmeden o konuyu öğrenmek mümkün değildir. Bazı kavramlar tek boyutlu ve somut olduklarından onları anlamak kolaydır. Ancak bazı kavramlar hem soyut hem de çok boyutlu olduğu için onları anlamak biraz daha zor ve karmaşık bir süreçtir.

Çıkarımlar: Bir konu alanındaki bilgiler arasında ilişkilerin görülmesini ve onlardan sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Bu bağlamda çıkarım hem bir sonuç hem de o sonuca ulaşabilmek için izlenen akıl yürütme sürecidir. Günlük yaşamda karşılaştığımız sorunların çözümü için gerekli bilgiler açık ve net olmayabilir ya da eksik olabilir. Akıl yürütme becerilerini kullanarak bu eksik bilgileri anlamlandırmak olasıdır. Olaylar, nesnelere ya da kavramlar arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde doğru bir sonuca ulaşabilmek mantık kurallarına uygun doğru çıkarımlarda bulunabilmeyi temel alır. Çıkarım becerilerinin geliştirilmesi, olaylar, nesnelere ve kavramlar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin incelenmesini gerektirir. Bazı sonuçlar tek bir nedene bağlı olabileceği gibi bazıları ardışık birbirini izleyen nedenlere, bazıları da çoklu nedenlere bağlı olabilir.

Sayıtlar: Düşünceler, açıkça belirtilmemiş olup doğru kabul edilen bazı sayıtlara dayanmaktadır. Bu sayıtların doğruluğu görüş açısı, değerlendirme gibi düşünmenin diğer boyutlarını etkiler. Bu duruma şöyle bir örnek verilebilir: "Dışarıda çocuklar çantalarını sırtlanmış servis araçlarına biniyorlar. Bugün hafta içi günlerden biri olmalı." Bir sayıtların doğruluğu, doğrudan çıkarımı etkilemektedir.

Doğurgular: Tüm düşüncelerin gelecek için sonuç ve doğurguları vardır. Bu sonuç ve doğurgular hesaba katılmadan verilen kararlar ve oluşturulan düşünceler ileride sorunların oluşmasına neden olabilir. ABD'nin Texas eyaletindeki hapishanelerde bazı tutuklular arkadaşlarını rahatsız ettikleri için bu tür tutukluların hepsini bir koğuşa koymak gerektiğini öneren yöneticinin düşüncesi beğenilir ve uygulamaya konur. Ancak sonuç hiç de düşünülmediği gibi olmamıştır. Bu koğuştaki 18 ayda 40 ölü ve yüzlerce yaralı çıkar.

Görüş açısı: Eleştirel düşünmenin önemli boyutlarından biri de tüm akıl yürütmelerin belirli bir görüş açısından yapıldığı gerçeğidir. Öğrenme ve düşünme sürecinde hem kendi görüş açımızı hem de başkalarının görüş açılarını analiz ederek değerlendirmek zorundayız. Aksi halde dogmatik ve ön yargılı olma olasılığımız artabilir.

8.3. Beceri Temelli Öğretim (Genel Yaklaşım) Modeli

Ennis (1987; Akt: İşlekeller Bozca, Emir & Leana Taşçılar, 2017) eleştirel düşünmenin çeşitli becerilerin öğretilmesiyle geliştirilebileceğini savunmakta ve geliştirilmesi gereken becerileri netleştirme soruları sorma, tartışma, kaynak güvenilirliğini sorgulama, tündengelim ve tümevarımı yargılama, inceleme, varsayım oluşturma, bilgilere duyarlı olma, soruyu temele alma, sonuç çıkarma şeklinde sıralanabilir. Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinin zaman alması dolayısıyla beceri temelli olarak öğretilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Eleştirel düşünmenin bir kurs (ders) şeklinde öğretilmesini savunan bilim insanlarına göre eleştirel düşünme konu temelli olarak verildiğinde derslerde konular (içerik) üzerinde yoğunlaşılacağı için eleştirel düşünme becerileri göz ardı edilebilir ve öğrencilerin bu tür becerileri kazanması sınırlandırılmış olabilir. Oysa eleştirel düşünme beceri temelli olarak öğretildiği zaman temel disiplinlerin tekrarlanmasından kaçınılır, elde edilen bilişsel becerilerin farklı derslere uygulanması ve o dersler tarafından desteklenmesi daha kolay olur (Beyer, 1991; Ennis, 1991; Lipman, 1988; Akt: Ayberk, 2007). Eleştirel düşünmenin beceri temelli öğretilmesi, konu alanından bağımsız olarak, becerilere odaklanmayı gerektirir.

Dreyfus ve Dreyfus (1980) tarafından geliştirilmiş modelde bireylerin deneyim yoluyla ve beş aşamada bilişsel beceri kazanmasını öngören bu modelin aşamaları şöyle açıklanmaktadır: Birey ilk aşamada durumu yeterince algılayamadığından kurallara bire bir ve katı bir şekilde uymakta; ikinci aşamada görüş ve tutumlara dayalı davranışlar geliştirmeye ve kazanmaya başlamakta; üçüncü aşamada bilinçli bir nitelik kazandığı standart ve rutin işleri planlayabilmekte; dördüncü aşamada neyin önemli veya önemsiz olduğunu kavrayacak yeterliliğe erişmekte; beşinci aşamada ise kuralları terk ederek gelişmiş bir taktik, anlayış ve ileri görüşlülüğe dayalı bireysel inisiyatif kullanabilmektedir (Şenşekerci & Bilgin, 2008). Eğitim sistemimizde bugün öğrencilerde doğrudan düşünme becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan iki temel ders yer almaktadır. Bunlar 11. sınıfta okutulan iki saatlik zorunlu "felsefe" dersi ile ilköğretim okullarında yer

alan “düşünme eğitimi” dersidir. MEB tarafından 2013 yılında alınan kararlar 2013-2014 akademik yılından itibaren 5. ve 6. sınıflardan başlamak ve kademeli bir şekilde uygulanmak üzere ilköğretim okulları haftalık ders çizelgesinde düşünme eğitimi dersine seçmeli dersler kategorisinde yer ve 7-8. sınıflarda ikişer saat okutulabileceğine karar vermiştir (Alkın-Şahin & Tunca, 2015).

8.4. Aşamalı Yaklaşım Modeli

Aylesworth ve Reagan (1969) tarafından geliştirilen modele göre eleştirel düşünmenin öğretimi “problemi tanıma, denence kurma, denenceleri test etme, çıkarım geliştirme, sonuca varma ve sonuçları değerlendirme” olmak üzere birbirini izleyen beş süreç içinde gerçekleştirilmelidir (Brehm, Kassin & Fein, 2005; Akt: Şenşekerci & Bilgin, 2008).

8.5. Düşünmenin Boyutları Modeli

Marzano ve arkadaşları (1984) tarafından geliştirilmiştir. Düşünmenin “bilişsel farkındalık, eleştirel ve yaratıcı düşünme, düşünme süreçleri, temel düşünme becerileri ve konu alanı bilgisi” olmak üzere beş temel boyutu olduğunu belirten model, düşünmenin bu boyutlarla bir bütün olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir (Munk, 2005; Akt: Şenşekerci & Bilgin, 2008).

8.6. Karma Model

Ennis (1989), Perkins ve Solomon (1989) tarafından benimsenen bu yaklaşım konu tabanlı yaklaşım ile genel yaklaşımın birlikte kullanılmasını önermektedir (Sünbül, 2011).

9. ELEŞTİREL DÜŞÜNME ÖĞRETİMİNDE YÖNTEMLER

Karmaşık bir bilişsel süreç ve etkinlik olduğu için eleştirel düşünme öğretiminde bir öğretim yaklaşımının kullanılması yeterli olmayabilir. Eleştirel düşünme becerileriyle ilk defa karşılaşan öğrencilere ilgili beceriler öğrenme ve öğretme sürecinde doğrudan öğretilir. Ancak doğrudan öğretim bu becerilerin kazanılmasında yetersizdir. Dolayısıyla eleştirel düşünme becerilerinin öğretiminde bu becerinin sadece öğretmen tarafından açıklanmasının ve nasıl kullanılacağını izah edilmesinin çok etkili bir yol olduğunu belirtmek güçtür (Huitt, 1998; Stenberg, 1987; Akt: Seferoğlu & Akbıyık, 2006). Elbette öğretim yöntem ve teknik seçimi etkileyen birçok faktör bulunmakta (Yeşilyurt, 2019), öğretmenler bu yöntemleri belli amaçlara göre kullanmakta ve bu yöntemleri kullanırken bazı sorunlarla karşılaşmaktadır (Yeşilyurt, 2013). Dolayısıyla eleştirel düşünme becerilerinin öğretimi amaç ise bu amaca uygun olan öğrenme ve öğretme strateji, yöntem ve teknikler kullanılmalıdır.

Eleştirel düşünme öğretiminde kullanılacak yöntemler olarak açık uçlu soru sorma ve yeterince zaman verme, bilgiler arasındaki analogileri buldurma, problemleri farklı çözüm yollarıyla çözme, problem çözerken bilginin gerekliliğini ve uygunluğunu araştırma, kazanılan becerileri farklı durumlarda kullanma, öğrenciler arasındaki iletişimi ve etkileşimi artırma şeklinde ele alınabilir (Potts, 1994). Ancak eleştirel düşünme bir süreçtir. Bu nedenle örnek veya model olmak önemlidir. Öğrencilere düşünme öğretilmeli, onların yerine düşünülmemelidir. Çocukları yargılayıcı tepkilerden kaçınmalı ve onlara doğru soru sorma alıştırmaları yapılmalıdır. Eleştirel düşünme becerisiyle ilgili olan konunun özelliğine göre; araştırma, sorgulama, örnek olay, tartışma, müzazara, drama, beyin fırtınası, problem çözme, altı şapka, analogileri buldurma, imgelem oluşturma, kavram haritaları, görüş geliştirme, konuşma halkası, istasyon, yazma ödevleri, diyalog çalışmaları, drama, rol oynama, entelektüel normlar etkinliği, eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi gibi yöntem ve teknikler eleştirel düşünmenin öğretilmesinde etkili bir şekilde kullanılabilir (Battal, 2008; Duman, 2011; Gürkaynak, Üstel & Gülgöz, 2003; Şenşekerci & Bilgin, 2008).

10. ELEŞTİREL DÜŞÜNME ÖĞRETİMİ VE ÖĞRETMEN

Milli eğitimin temel amaçları, öğretim kademelerinin genel amaçları, günümüz bireylerinden sergilemeleri beklenen davranışlar, 21. yy becerileri, evrensel vatandaş eğilimi, yaşamda karşılaşılan zorlukları aşma ve yapılan eylemlerde yüksek başarı, özetle yararlarından dolayı eleştirel düşünce öğretimi önem arz etmektedir. Sünbül (2011) ve Şahinel (2007b), eleştirel düşünme öğretiminin avantajlarını şöyle belirtmektedir:

- ✓ Yaratıcı düşünme için zemin hazırlar.
- ✓ Sınıfta demokratik bir ortam oluşmasına katkı sağlar.
- ✓ Öğrencilerin derslere aktif katılmasına yardımcı olur.
- ✓ Sınıf içi iletişim ve öğrenciler arasında etkileşim artar.

- ✓ Bireyin bilgiyi işleme ve ayıklamada seçici olmasını sağlar.
- ✓ Öğrencilerde öz değerlendirme becerilerinin gelişmesini sağlar.
- ✓ Öğrencilerin sosyalleşmesine ve özerklik kazanmasına katkı sunar.
- ✓ Konuyu açık, doğru ve eksiksiz düşünerek anlamalarını kolaylaştırır.
- ✓ Konuların derinlemesine öğrenilmesini sağlar, ilgi ve motivasyon oluşturur.
- ✓ Bilginin incelenmesini, değerlendirilmesini ve sonuca göre kullanılmasının önünü açar.
- ✓ Öğrenilen bilgi, beceri ve davranışların diğer derslere ve hayata transferini kolaylaştırır.

Eleştirel düşünmeyi öğretme, eleştirel düşünebilen öğretmenler tarafından gerçekleştirilebilir. Eleştirel düşünmenin uygulanabilmesi için ortam ve sürecin eleştirel kriterleri karşılaması gereklidir. Eleştirel düşünme herkese ve her zaman öğretilir. Ancak eleştirel düşünmeyi öğretebilmek için öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi öğrenmiş olması (Duman, 2011), yaşam boyu öğrenerek kendini geliştirmesi, öğrencilerin kapasitelerini ortaya koymalarını sağlaması gibi birçok niteliğine sahip olması gerekir (Yeşilyurt, 2009).

Hangi yaklaşım kullanılırsa kullanılsın, öğretim programlarında eleştirel düşünmeye ne kadar yer verirse verilsin bu amacın gerçekleşmesinde temel görev öğretmene düşmektedir. Tüm bunların işletilmesinde temel rol öğretmene düşmektedir. Çünkü eleştirel düşünme konusunda alanyazında önemli bir yeri olan Ennis'e (1991) göre, eleştirel düşünme becerilerinin öğretilmesinde en önemli faktör, öğretmendir (Dam & Volman, 2004; Akt: Emir, 2013). Öğretmenlerin eleştirel düşünme öğretiminde entelektüel becerilerin yanında esnek olma, merak, tarafsızlık, kendine güven vb. duyuşsal özellikleri de sahip olması vurgulanmaktadır. Bu bağlamda duyuşsal becerilerin ve entelektüel bilgilerin bir arada kullanılması gerekliliği, eleştirel düşünmenin öğretilmesinde öğretmenin, öğrenme ve öğretme ortamının geleneksel bir sınıftan farklılığını da sergilemektedir. Öncelikle organize edilen öğrenme ve öğretme ortamı öğrencilerin kendilerini rahatça ifade edeceği biçimde, güvenli ve güvene dayalı olmalıdır (Semerci, 2016).

Daha önceden hazırlanan metinler, çalışma kitapları, önceden düzenlenmiş planlar öğrenme ve öğretme sürecine yardımcı olabilir ancak bunlar düşünme becerilerini geliştirmede tek başlarına yeterli değildir. Eleştirel düşünme becerilerinin ve eğilimlerinin öğrencilere kazandırılması için bazı faktörler dikkate alınmalıdır. Öğrencinin okulda ve sınıfta kendini özgür hissedeceği bir öğrenme ve öğretme ortamı sağlanmalıdır. Öğrencinin problemin farkına varmasına, onu tanıyıp sınırlamasına, hipotezler (denenceler) kurmasına ve diğer öğrencilerle işbirliği içerisinde çalışmasına fırsat ve imkân sağlayan öğrenme ve öğretme süreç ve ortamı düzenlenmelidir. Öğretmenler, geniş ve derin bir konu alanı hâkimiyetine, eleştirel düşünmeye karşı olumlu bir tutuma sahip olmalıdır. Ayrıca, öğrencileri desteklemeli, yüreklendirmeli, yeni ve tutarlı ürünler ortaya koyduklarında öğrencileri pekiştirmelidir. Öğrencilerin soru sorma, sorgulama davranışları, düşünme süreçleri izlenmeli ve nitelikli soru sormaları sağlanmalıdır. Öğretmen, öğrencilerin birbirlerinin düşüncelerini paylaşacakları ve değerlendirecekleri ortam oluşturmali, diğerlerinin bakış açılarını anlamalarına yönelik etkinlikler düzenlemeli, tartışmalı konular üzerinde fikir alışverişinde buldurmalı, uygun strateji, yöntem ve teknikleri kullanmalıdır (Seferoğlu & Akbıyık, 2006; Sönmez, 2008).

Öğretmenler öğretme ve öğrenme etkinliklerinin planlayıcısı ve sınıf ortamının düzenleyicisidir. Aşırı otoriter ve baskıcı ortamlar, sınıfta düşünmenin öğrenilmesini engelleyen faktörlerdendir. Korku, heyecan ve aşırı baskı, beyinde bazı salgıların olması gerektiğinden fazla salgılanmasına neden olmakta bu da zihinsel işlev ve süreçlerin yavaşlamasına sebep olmaktadır (Jensen, 1998; Akt: Sünbül, 2011). Dolayısıyla öğretmenlerin bu durumdan kaçınması gerekmektedir.

"Kolay"ı reddeden, "uslu çocuk" aramayan, fiziksel güç-şiddet- yerine, bilginin, uzmanlığın, duyarlı ve insan olmanın gücünü kullanabilen; çocuğun güçsüzlüğünü vurgulamayan; kontrol ve denetimi mantık/umursama temelinde ele alan; kendisi de okuyan, meraklı; kalıp yargı, önyargı, ayrımcılıktan arınmış; öğretirken öğrenen; öğrenciye saygılı, onu hiçbir biçimde kıyaslamayan, incitip aşağılamayan öğretmenlere eleştirel düşünme öğretimini başarıyla sağlayabilirler (Gürkaynak, Üstel & Gülgöz, 2003). Bunların yanı sıra ailede anne baba ve diğer ferler, okulda öğretmenler ve diğer paydaşlar, sosyal çevre, medya, iletişim araç ve kanalları yaşamın tüm dönemlerinde eleştirel düşünmeyi kültürün bir parçası olarak kazandırıp geliştirmeye çalışmalıdır. Çünkü eleştirel düşünme öğretimi çok paydaşın görev aldığı bir karmaşık ve zaman alıcı süreçtir.

11. ELEŞTİREL DÜŞÜNMEYİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Alanyazında konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmaları kaynak gösteren Ay ve Akgöl (2008), eleştirel düşünmeyi etkileyen faktörleri şöyle sıralamaktadır: Okuma alışkanlığı, sorgulayıcı araştırmacılık, kişinin kendi düşünme biçimine eleştirel yaklaşımı ve eleştirel ruhun varlığı, dikkat, şüphecilik, zekâ ve duygusal

faktörler, meraklılık, azim, dürüstlük, açık görüşlülük, risk alma, bağımsız düşünme, sağduyululuk, bilgi edinmeye ve araştırmaya isteklilik, ölçüt seçiminde mantıklı ve sonuca ulaşmada azimlilik, ilgililik, güven duyma. Öte yandan eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörleri ilk gündeme getiren araştırmacılarından biri olan F. Bacon, çoğunluğu bireyin kendisiyle ilgili olan ve saplantı adını verdiği “iletişim veya dil hatası, hataya meyilli olma, toplumdan kaynaklanan hatalar ve kişisel inançlardan kaynaklanan hatalar” şeklinde sınıfladığı dört psikolojik engelden bahsetmektedir (Reynolds, 2016; Akt: Semerci ve diğ., 2019). Eleştirel düşünmenin önemini insanlar tarafından daha fazla kavranmasına rağmen, her insanın eleştirel düşünme becerisine sahip olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü bahsedilen bu sınıflamanın yanı sıra eleştirel düşünmeyi engelleyen bir takım faktörler bulunmakta ve bunların en önemlilerine aşağıda yer verilmektedir. Eleştirel düşünmeyi ve eleştirel düşünmenin öğrenilmesin engelleyen faktörler şöyle sıralanabilir (Battal, 2008; Semerci, 2003; Sünbül, 2011):

- ✓ Tembellik ve sınav sistemi.
- ✓ Öğretmenlerin iyi yetiştirilememesi.
- ✓ Öğretim programlarının yüzeyselliği.
- ✓ Hata ve yanlışlık yapmaktan korkma.
- ✓ Fiziksel ortam ve öğrenci sayısının fazlalığı.
- ✓ Haklı olma arzusu, dik kafalılık ve inatçılık.
- ✓ Öğrencilerden düşük akademik başarı beklentisi.
- ✓ Kendisini yeterli görme ve mükemmeliyetçi olma.
- ✓ Düşünmeden hareket etme ve düşünmeye direniş.
- ✓ Öğretimde bilgi aktarımına ağırlık verilmesi ve tekdüzelik.
- ✓ Çevrenin etkisiyle zamanla gelişen peşin hükümler, önyargılar,
- ✓ İnanca, ideolojiye, otoriteye sorgulamadan körü körüne bağlılık.
- ✓ Öğretmene ve mantığa aşırı güven, kendine karşı aşırı güvensizlik.
- ✓ Benmerkezcilik veya mahalle baskısının etkisiyle toplum merkezcilik.
- ✓ Bağımsız düşünememe, konsantrasyon eksikliği ve amacı yakalayamama.
- ✓ Öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerinin öğretiminde yetkin olmayışı.
- ✓ Eleştirel düşünme öğretimine geçişte öğrencinin yaşadığı uyum süreci zorluğu.
- ✓ Planlama zorluğu, planlamaya eleştirel düşünme konusunda uzman kişilerin katılım eksikliği.
- ✓ Eleştirel düşünme etkinliklerinin zaman alması, sarmal bir anlayışla öğretimin geniş bir zamana ve öğretim kademelerine yayılması.

12. SONUÇ

Eleştirel düşünme, akademik yaşamda olduğu gibi yaşamının her alanı ve anında başarılı olmak için gerekli temel becerilerden ve üst düzey düşünme türlerinden biridir. Bu becerinin kazanılmasını ve geliştirilmesini aile, toplumun sahip olduğu kültür, sosyal-fiziksel çevre, bireyin içinde bulunduğu ortamın uyarıcı zenginliği, bireyin sosyo-psikolojik durumu, kalıtım ve çevresel özellikler, zekâ gibi birçok değişken etkilemektedir. Eğitim, öğretim, öğrenme, öğretmen, okul da bu değişkenler arasında yer almaktadır. Çağdaş bilim anlayışı temelde düşünmenin özelde ise eleştirel düşünmenin geliştirilebilir bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymakta eleştirel düşünmenin, öğretilebilir ya da geliştirilebilir bir beceri olduğunu ileri sürmektedir. Eleştirel düşünme günümüz dünyasında bir bireyde olması istenilen ve aynı zamanda 21. yy becerilerini arasında da yer alan bir düşünme beceridir. Öğrencilere kazandırılması için öncelikle öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları, bunun öğretimine önem vermeleri gerekmektedir. Bu durumda öğretmenlerin hizmet öncesi eğitim sürecinde eleştirel düşünme becerileri kazanmaları önem arz etmektedir. Öte yandan öğrencilere kazandırılması için öğretim programlarında eleştirel düşünme becerisine ilişkin kazanımın olması gerekmektedir. Bu bağlamda eleştirel düşünme becerisi okul müfredatlarında ayrı bir ders veya müfredatlarda yer alan derslerin içerikleriyle örtüşmesi yani konu tabanlı veya konuya entegre edilerek yer almalıdır. Bunların yanı sıra öğrenme ve öğretme süreci ve ortamının da eleştirel düşünme becerilerine uygun organize edilmesi, uygun yöntem ve teknik kullanılması ve eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörlerin en aza indirilmesi gerekmektedir. Eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında ve geliştirilmesinde öğretim programı, öğrenme ve öğretme süreci, öğretim model, strateji ve yöntemleri ile öğretmen temel değişken olarak kalmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbiyık, C. & Seferoğlu, S. (2006). Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı. *Çukurova Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(32), 90-99.
- Akkuş Çakır, N. & Senemoğlu, N. (2016). Yükseköğretimde analitik düşünme becerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1487-1502.
- Akpınar, B. (2012). *Eğitim programları ve öğretim*, Ankara, Data Yayınları.
- Alkın-Şahin, S, & Tunca, N. (2015). Felsefe ve eleştirel düşünme. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 192-206.
- Ay, Ş. & Akgöl, H. (2008). Eleştirel düşünme gücü ile cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(2), 65-75.
- Aybek, B. & Çelik, M. (2007). Watson-Glaser eleştirel akıl yürütme gücü ölçeği'nin (W-GEAYGÖ) üniversite ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf İngilizce bölümü öğretmen adayları üzerindeki güvenilirlik çalışması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 101-112.
- Ayberk, Ö. (2007). Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 43-60.
- Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Z.G. Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 556-565.
- Battal, N. (2008). Eleştirel düşünme. *Eğitim ve Öğretimde Çağdaş Yaklaşımlar Sempozyumu*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Beyer, B. K. (1988). Developing a scope and sequence for thinking skills instruction. *Educational Leadership*, 45(7) 26-30.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Can, Ş. & Kaymakçı, G. (2015). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *NWSA-Education Sciences*, 10(2), 66-83.
- Doğanay, A. (2012). Öğretim ilke ve yöntemleri (Ed: A. Doğanay), *Üst düzey düşünme becerilerinin öğretimi* (ss.303-356). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Duman, B. (2011). Öğretim ilke ve yöntemleri (Ed: G. Ocak), *Eğitimde çağdaş yaklaşımlar* (ss.337-441), Ankara: Pegem Akademi.
- Dutoğlu, G, & Tuncel, M. (2016). Aday öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 11-32.
- Emir, S. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2012-1), 34-57.
- Emir, S. (2013). Öğretmenlerin düşünme stillerinin eleştirel düşünme eğilimlerini yordama gücü (İstanbul-Fatih örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 325-347.
- Facione, P. A., Facione, N. C. & Giancarlo, C. A. (2000). The disposition toward critical thinking: Its character, measurement, and relationship to critical thinking skill. *Informal Logic*, 20(1), 61-84.
- Gürkaynak, İ., Üstel, F. & Gülgöz, S. (2003). *Eleştirel düşünme*. Eğitim Reformu Girişimi İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi-İPM.
<http://acikerisim.bahcesehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1048/SU0010.pdf?sequence=1>, Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Gürol Arslan G, Demir Y, Eşer İ. & Khorshid L. (2010). Hemşirelerde eleştirel düşünme eğilimini etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 72-80.
- Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. NY: Psychology Press.
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Çev. Z. Dörtbudak). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- İşlekeller Bozca, A., Emir, S. & Leana Taşçılar, M. Z. (2017). Koşut eğitim programının eleştirel düşünme becerilerine etkisi. *HAYEF: Journal of Education*, 14(2), 131-148.
- Kalaycı, N. (2001). *Sosyal bilgilerde problem çözme ve uygulamalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *Turkish Studies*, 5(3), 1566-1593.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Ö. (2009). Eğitim fakültelerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeylerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 879-902.
- Küçük, D. & Uzun, Y. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 327-345.
- Kurt, A, & Kürüm, D. (2010). Medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme arasındaki ilişki: Kavramsal bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 20-34.

- Lipman, M. (1988). Critical thinking: What can it be. *Educational Leadership*, 46(1), 38-43.
- McKnown, K. (1997). Fostering critical thinking, A Research Paper to Air Command and Staff College, USA.
- Özdemir, S. (2005). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 297-316.
- Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Potts, B. (1994) Strategies for teaching critical thinking. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, (4), 1-3. <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=pars>, Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Şahinel, S. (2001). *Eleştirel düşünme becerileri ile tümleşik dil becerilerinin geliştirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahinel, S. (2007a). *Eleştirel düşünme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şahinel, S. (2007b). Eğitimde yeni yönelimler (Ed: Ö. Demirel), *Eleştirel düşünme* (ss.123-136), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Seferoğlu, S. S. & Akbıyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (30), 193-200.
- Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28(127), 64-70.
- Semerci, N, Semerci, Ç, Ünal, F, Yılmaz, E, & Yılmaz, Ö. (2019). *Eleştirel Düşünme Engelleri (ELDEN) Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları*. Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 8(1), 281-299.
- Semerci, N. (2016). Eleştirel Düşünme Eğilimi (EDE) ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik revize çalışması. *Turkish Studies*, 11(9), 725-740.
- Şenşekerçi, E. & Bilgin, A. (2008). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(14), 15-43.
- Sönmez, V. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sünbül, A. M. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- TDK (2021a). *Beceri*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- TDK (2021b). *Eğitim*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- Tümkaya, D, Aybek, D. (2008). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin sosyo demografik özellikler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 387-402.
- Türnüklü, E, & Yeşildere, S. (2005). Problem, problem çözme ve eleştirel düşünme. *Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 107-123.
- Ünver, G. (2007). Eğitimde yeni yönelimler (Ed: Ö. Demirel), *Yansıtıcı düşünme* (ss. 137-148). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Vural, R. A. & Kutlu, O. (2005). Eleştirel düşünme: ölçme araçlarının incelenmesi ve bir güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 189-199.
- Yeşilyurt, E. (2009). Öğretmenlerin sahip oldukları niteliklere yönelik algıları (Elazığ ili örneği). *Millî Eğitim*, (183), 169-189.
- Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmenlerin öğretim yöntemlerini kullanma amaçları ve karşılaştıkları sorunlar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 163-188.
- Yeşilyurt, E. (2019). Eklemeli bir bakışla öğretim yöntem ve teknik seçimini etkileyen faktörler. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 11(43), 57-64.
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3874-3915.
- Yıldırım Ankaralığıl, S. (2009). *İlköğretim 6. ve 7. sınıf öğrencilerinde medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.